

WYSPA HANS – ARKTYCZNY SPÓR TERYTORIALNY POMIĘDZY DANIĄ A KANADĄ I JEGO IMPLIKACJE

Paulina Koziół

Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Wrocławski
ul. Koszarowa 3, 51-149 Wrocław, Polska
E-mail: koziol.paulina1@gmail.com

ABSTRAKT

Cel. Celem badań było dokonanie analizy arktycznego sporu terytorialnego pomiędzy Danią a Kanadą toczzonego o wyspę Hans. Badanie polegało na kompletnym ujęciu przyczyn sporu, jego przebiegu, a także implikacji na przyszłość.

Metoda badań. Spór terytorialny o wyspę Hans został zbadany w oparciu o analizę historyczną oraz analizę źródeł pierwotnych i wtórnych.

Wyniki. Badanie wykazało, iż arktyczny spór terytorialny o wyspę Hans ma historycznie długi przebieg i jak dotąd nie udało się znaleźć jego rozwiązania. Istnieje kilka propozycji rozwiązania sporu, jednak żadna z nich obecnie nie jest brana pod uwagę. Bardzo możliwe, że w przyszłości w rozwiązanie sporu włączy się Organizacja Narodów Zjednoczonych oraz społeczność międzynarodowa. Na przebieg sporu mogą mieć wpływ zmiany klimatyczne postępujące w Arktyce.

Wnioski. Spór terytorialny o wyspę Hans różni się od innych sporów. Przebiega za pomocą dyplomatycznych przepychanek, niejednokrotnie z elementami humorystycznymi, przez co był określony mianem 'wojny whiskey'.

Słowa kluczowe: Wyspa Hans, Spór terytorialny, Arktyka, Dania, Kanada, wojna whiskey

Hans Island - Arctic territorial dispute between Canada and Denmark and its implications

ABSTRACT

Aim of the study. The main aim of this research is to present an analyses of the arctic territorial dispute between Canada and Denmark over Hans Island. The research was based on showing the reasons of dispute, its course and implications for the future.

Research method. The territorial dispute over Hans Island was investigated by using the historical method and the method of analysis of primary and secondary sources.

Results. The study shows that the arctic territorial dispute over Hans Island has deep historical roots, and, so far, no solution has been found. Some proposals for its

ending do exist, but none of them is currently under consideration. There is a high probability that in the near future the United Nations and international society will be involved in ending this claim. Moreover, increasing climate changes in the Arctic may influence the course of the dispute.

Conclusions. The territorial dispute over Hans Island differs from other territorial claims. There are "diplomatic scrambles" with humorous elements due to what some call "the whiskey war."

Key words: Hans Island, Territorial dispute, Arctic, Canada, Denmark, whiskey war

WPROWADZENIE

Terytoria arktyczne to obszary Ziemi położone głównie na Oceanie Arktycznym, otaczające biegun północny. Kwestia granic terytorialnych obszarów arktycznych jest różnorodnie definiowana, niemniej jednak obszary te ze względu na swoje położenie są uznawane za część przynależną Danii, Finlandii, Islandii, Kanadzie, Norwegii, Rosji, Stanom Zjednoczonym i Szwecji.

Spory terytorialne w Arktyce są zjawiskiem stosunkowo nowym. Ich powstanie i rozwój związane jest głównie z dwoma czynnikami. Pierwszym z nich jest brak międzynarodowych regulacji odnoszących się wprost do terytoriów arktycznych. Obecnie jedynym międzynarodowym dokumentem jest Konwencja Narodów Zjednoczonych o Prawie Morza podpisana 10 grudnia 1982 r. w Montego Bay. Nie precyzuje ona jednak wprost podziału terytoriów arktycznych, a czyni to ustalając m.in. strefy wód wewnętrznych, morza terytorialnego czy też wyłącznej strefy ekonomicznej. Powyższe ustalenia powodują, iż granice morskie stref różnych państw mogą wzajemnie się nachodzić lub też przecinać dany obszar terytorialny położony na wodach, wówczas rodząc wątpliwości o przynależność danego terytorium. Konwencja również pozostawia nieścisłości z interpretacją szelfu kontynentalnego, wyznaczając obszar, który podlega jurysdykcji państwa, a wszystko poza nim całej społeczności międzynarodowej. Powyższe zapisy Konwencji budzą szereg wątpliwości przez co państwa-strony bezpośrednio zainteresowane obszarem arktycznym interpretują zapisy w sposób dla siebie jak najbardziej korzystny, co z kolei przyczynia się do powstawania arktycznych sporów terytorialnych. Warto wskazać również na pewną wadę Konwencji, a mianowicie fakt, że nie została ona podpisana przez wszystkie państwa, a przede wszystkim te położone w bezpośrednim sąsiedztwie terytoriów arktycznych jak np. Stany Zjednoczone.

Kolejnym czynnikiem są zmiany klimatyczne związane z globalnym ociepleniem, powodującym topnienie brył lodowych. Sprzyja to zarówno żegludze jak również prowadzeniu bardziej zaawansowanych badań arktycznych. Badania arktyczne w głównej mierze mają na celu ukazanie obecności surowców, a także zasięgu ich występowania. Powoduje to, iż państwa obszaru arktycznego nieustępliwie bronią swoich roszczeń terytorialnych, gdyż może się okazać, iż w przyszłości przy postępującym topnieniu lodowców obszar ten będzie bardzo bogaty w surowce. Szacuje się, iż na obszarze arktycznym może występować 30 % światowych, nieodkrytych zasobów gazu i ropy (Aalto, Jaakkola, 2015 s. 131). Powyższe dane to jedynie prognoza, która będzie mogła być weryfikowana, wówczas, gdy większe

połącie pokrywy lodowej ulegną stopieniu, a warunki do prowadzenia badań będą bardziej sprzyjające.

Brak konkretnych i spójnych regulacji związanych z obszarem arktycznym, a także względy ekonomiczne i gospodarcze powodują, iż państwa zaczynają rywalizować między sobą o dostępne terytoria. Obecnie toczy się kilka sporów arktycznych m.in. pomiędzy Kanadą a Stanami Zjednoczonymi o granicę morską na morzu Beauforta czy też o roszczenia związane z szelfem kontynentalnym, które wysuwa Rosja. W mojej pracy skupiłam się na przedstawieniu i analizie sporu arktycznego toczonego pomiędzy Danią a Kanadą o wyspę Hans. Spór ten ma historycznie długie korzenie w porównaniu do innych arktycznych sporów terytorialnych i cechuje się dużą nieustępliwością obydwu zainteresowanych stron, co wpływa na ich obopólne relacje państwowe, a także ma wpływ na stosunki międzynarodowe.

WYSPA HANS – HISTORYCZNE POCZĄTKI

Wyspa Hans położona jest w samym środku kanału Kennedy'ego, w cieśninie Nares'a. Jej powierzchnia wynosi jedynie 1,3 km², a jej rzeźba terenu to jałowa, pagórkowata ziemia. Warunki geograficzne sprawiają, że nie jest ona zamieszkała i historycznie również nie była. Wyspa usytuowana jest pomiędzy dwoma większymi – Grenlandią, należącą do Danii i Ellesmere, będącą pod jurysdykcją Kanady. Nazwę swoją najprawdopodobniej zawdzięcza Hendrikowi Hans'owi, który był grenlandzkim podróżnikiem, prowadzącym szereg arktycznych ekspedycji w latach 1853-1871 na rzecz Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych (Guo, 2007 s.134). Podróżnik zmarł w 1871r. na skutek otrucia arsenikiem w czasie amerykańskiej ekspedycji, a jego zapiski stanowiły pierwsze dokumenty, w których wyspa Hans została wymieniona z nazwy (Brunet-Jailly, 2015 s.485). Niektórzy z duńskich badaczy sugerują, że wyspa swoją nazwę zawdzięcza Królowi Hansowi, władcy Danii, Norwegii i Szwecji w latach 1455-1513, (Huebert, 2005 s. 325) jednak większość zachowanych źródeł skłania się ku Hendrikowi Hans'owi. We wcześniejszym okresie – początkach XIX w. ekspedycje na obszary przynależące do Danii i Kanady nie cieszyły się powodzeniem, stąd też brak jest wcześniejszych wzmianek dotyczących wyspy Hans (Guo, 2007 s. 134).

Podczas wielu wypraw ekspedycyjnych mających miejsce na początku XX wieku badacze duńscy dokonali kartograficznego przedstawienia terytoriów należących do Danii. Skupili się oni głównie na Grenlandii, do której prawo rościła sobie niepodległa Norwegia, ale również została zaznaczona wyspa Hans, jako obszar sąsiadujący z Grenlandią. W 1933 r. Stały Trybunał Sprawiedliwości Międzynarodowej przyznał Danii pełną jurysdykcję nad Grenlandią. Od tego wydarzenia Dania powołuje się na twierdzenie, iż wyspa Hans znajduje się w obszarze terytorialnym przynależącym Grenlandii, a skoro Grenlandia jest pod jurysdykcją Danii to analogicznie wyspa Hans również.

Kanadyjskie ekspedycje arktyczne nasiliły się po uzyskaniu od Wielkiej Brytanii jej terytoriów arktycznych w 1880r. Wielka Brytania przekazała wszystkie swoje terytoria arktyczne, których eksplorację prowadziła od ponad 300 lat (Pharand, 1984 s. 38). Jednym z tych terytoriów, a dokładnie wyspą była Ellesmere. (Dick, 2005 s.555) Wy-

spa ta obecnie jest trzecią pod względem powierzchni wyspą Kanady i 10 na świecie (thecanadianencyclopedia, 2018).

W kontekście wyspy Hans zarówno Grenlandia jak i Ellesmere odgrywają znaczącą rolę, gdyż otaczają wyspę Hans z obydwu stron. Uzyskanie Ellesmere przez Kanadę i Grenlandii przez Danię dało podstawy do roszczeń terytorialnych wyspy Hans.

W czasie II wojny światowej wyspa Hans stanowiła bazę dla kanadyjskich badaczy, a następnie w 1950 r. Stały Kanadyjski Komitet ds. Nazw Geograficznych przyjął oficjalnie nazwę wyspy Hans uznając ją za kanadyjską. W 1953 r. rozpoczęła się pierwsza próba oznaczenia wyspy, a dokonał jej kanadyjski topograf Eric Fray umieszczając w małym kopcu notatkę informacyjną, iż wyspa ta należy do Kanady (Byers, 2010 s.25). Próby oznaczenia wyspy staną się znakiem rozpoznawalnym zarówno dla Duńczyków jak i Kanadyjczyków w okresie późniejszym – począwszy od lat 70' i będą stanowić dyplomatyczną przepychankę.

PRÓBY USTALENIA GRANIC – LATA 70', 80', 90'

Początek lat 70' obfitował w próby wzajemnego zbliżenia Danii i Kanady, a miało to na celu przekonanie drugiej strony o swoich racjach i prawach do wyspy Hans. Kanada po raz pierwszy oświadczyła Danii o swoich roszczeniach do wyspy Hans w 1971 r. podczas negocjacji dotyczących morskiej granicy pomiędzy Grenlandią a Danią. Był to pierwszy raz, gdy Kanada oficjalnie ogłosiła swoje prawa do wyspy Hans (Schönfeldt, 2015 s. 345). Negocjacje dotyczące morskiej granicy w cieśninie Naresa zostały zakończone podpisanym 17 Grudnia 1973 r. porozumieniem delimitacyjnym Szelf Kontynentalny pomiędzy Grenlandią a Danią, który wszedł w życie 13 marca 1974 r. (Agreement, 1973). Porozumienie zostało podpisane w Kanadzie pod auspicjami Organizacji Narodów Zjednoczonych. Zakładało ono podział cieśniny Nares'a zgodnie z punktami orientacyjnymi, których było 127. Powyższa umowa nie wspominała o kwestii wyspy Hans, jednak bazując na ustalonych w porozumieniu warunkach linia graniczna przecinała wyspę niemal dokładnie w połowie, sprawiając, że roszczenia terytorialne zarówno jednej jak i drugiej strony były zasadne.

W 1980 r. kanadyjski rząd wydał pozwolenie dla firmy Dome Petroleum, zajmującej się przemysłem paliwowym na przeprowadzenie badań na wyspie Hans. Badania miały na celu sprawdzenie oddziaływania topniejących brył i gór lodowych na wyspę (Byers, 2010 s. 26). Były to badania testowe, których wyniki tak naprawdę miały służyć zbadaniu wpływu ruchomych mas lodowych na platformy wiertnicze w Kanale Kennedy'ego. Rząd duński o fakcie prowadzonych badań dowiedział się za sprawą historyka z Grenlandii Kenna Harpera, który podczas letniej ekspedycji badawczej dostrzegł na wyspie Hans kanadyjskiego badacza z kapeluszem na głowie, na którym widniał napis "*Hans Island N.W.T.*", który to skrót oznacza The Northwest Territories – Terytoria Północno-Zachodnie należące do Kanady (*Hans off our Island!*). Wydarzenie to zostało oprotestowane przez rząd Danii, który wcześniej o prowadzeniu żadnych badań nie wiedział, co spotkało się z ignorancją ze strony kanadyjskiej (Schönfeldt, 2017 s. 126).

Wydarzeniom z 1983 r. Dania nie pozostała dłużna i w 1984 r. duński minister odpowiedzialny za sprawy związane z Grenlandią Tom Høyem wylądował na wyspie

helikopterem. Oznaczył wyspę wbijając duńską flagę oraz zostawiając wiadomość w języku duńskim „Witamy w Danii”. Minister również zakopał na wyspie butelkę po duńskiej brandy co otworzyło nowy rozdział w dyplomatycznym sporze o wyspę Hans, określanym mianem „whiskey war”. Duński ambasador w Stanach Zjednoczonych Peter Takso Jensen sytuację skomentował tak: „Kiedy patrole militarne Danii przybywają na wyspę, zostawiają butelkę po duńskim schnappsie. Natomiast kiedy patrole militarne Kanady przybywają na wyspę, zostawiają butelkę po whiskey Canadian Club z napisem Witamy w Kanadzie” (*Hans off! Canada and Denmark’s Arctic Dispute*). Warto dodać, że Duńczycy w czasie badań i patroli wielokrotnie umieszczali nie tylko butelki, ale i flagę państwa chociażby w 1988 r. i 1995 r. (Byres 2010 s. 26), jednak niesprzyjające warunki pogodowe powodowały, że zarówno umieszczane na wyspie flagi czy butelki nie pozostawały na niej długo.

WSPÓLCZONE KONTROWERSJE

Wydawałoby się, że spór terytorialny o wyspę Hans stracił na znaczeniu, jednak został na nowo przywołany za sprawą kanadyjskiej gazety *Globe and Mail*, która w opublikowanym w 2002 r. artykule przyrównała wcześniejsze duńskie próby okupacji wyspy do *Powrotu Wikingów* (Byrnes, 2013 s. 14). Duńczycy kontynuowali politykę umieszczania swojej flagi na terytorium wyspy niemal rokrocznie w 2002, 2003 i 2004 r. (Byres, 2010 s. 27). Odpowiedzią Kanady było umieszczenie flagi kanadyjskiej w lipcu 2005 r. przez kanadyjskiego Ministra Obrony Narodowej Billa Graham’a. Tydzień wcześniej przed wizytą ministra na wyspie patrol wojskowy Kanady umieścił również flagę swojego państwa, a dodatkowo rzeźbę z kamieni tzw. Inukshuk, który pełnił funkcję punktu orientacyjnego. Zachowanie Kanadyjczyków zostało skrytykowane przez rząd duński. Dodatkowo Grenlandia wyraziła swoje zaniepokojenie, twierdząc, że wyspa Hans jest okupowana przez Kanadyjczyków i kwestia przynależności wyspy powinna zostać rozstrzygnięta przez niezależnych ekspertów (Guo, 2007 s. 135). Wówczas Kanada i Dania zobowiązały się do wszczęcia negocjacji odnośnie dalszych losów wyspy i możliwego poddania jej pod auspicje Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości.

19 września 2005 r. w Nowym Jorku podczas sesji Zgromadzenia ONZ Minister Spraw Zagranicznych Danii Per Stig Møller i Minister Spraw Zagranicznych Kanady Pierre S. Pettigrew wydali wspólne oświadczenie dotyczące wyspy Hans. Potwierdzili w nim, że porozumienie z 1973 r. jest jak najbardziej obowiązujące i nie dotyczy kwestii spornych wyspy Hans. Ministrowie wyrazili przekonanie, że w niedalekiej przyszłości spór zostanie zażegnany, a przedstawiciele ich państw spotkają się by omówić kwestie rozjemcze. Uzgodniono, że wszelka działalność i obecność każdej ze stron na wyspie Hans będzie wcześniej notyfikowana drugiej stronie (*Canada and Denmark Issue Statemeny on Hans Island*, 2005). Powyższe oświadczenie nie stanowiło przełomowego kroku ku rozwiązaniu sporu, a jedynie słowne zapewnienia poprawy kryzysowej sytuacji bez żadnych konkretów.

Obecnie dostrzegalne jest pewne „odprężenie” w kwestii wzajemnych roszczeń do wyspy Hans. W 2008 r. na wyspie została zainstalowana automatyczna stacja pogodowa w procesie której udział brała międzynarodowa grupa badaczy m.in.

z Danii i Kanady właśnie. Widoczny jest rozwój współpracy, który przyczynił się m.in. do zakończenia negocjacji związanych z wydobywaniem ropy w Zatoce Baffina. Współdziałanie w sprawach dotyczących kwestii arktycznych postępuje, o ile nie jest ono związane z wyspą Hans. Eksperci komentują zbliżenie obydwu państw jako efekt rosnącej obecności Rosji na terytoriach arktycznych, na skutek czego Dania i Kanada zaczęła widzieć we wzajemnej współpracy więcej pozytywów niż negatywów.

PRZYSZŁOŚĆ SPORU I JEGO IMPLIKACJE

Pomimo, że w ostatnim okresie brak jest doniesień o wzajemnych utarczkach czynionych przez Danię i Kanadę w odniesieniu do wyspy Hans jest mało prawdopodobne, że któraś ze stron odpuściłaby roszczenia terytorialne do niej. Historyczna ocena sporu wykazuje, iż nie chodzi o samą wartość wyspy, która jest jałowa, a wielkością przypomina dużą krę lodową. W tym sporze zdaje się, że chodzi o zaznaczenie własnego zdania, o pokazanie się jako twardy gracz w przyszłym "arktycznym wyścigu". "Arktyczny wyścig" bo taki się powoli rozpoczyna związany jest przede wszystkim z aspektem ekonomicznym i gospodarczym oraz zmianami klimatycznymi i topnieniem lodowców. Zmiany klimatyczne wpływają na rejon arktyczny, który stopniowo uwydatnia swoje bogactwa w postaci złóż naturalnych – ropy i gazu, ale i szlachetnych metali i pierwiastków. Z roku na rok wszelkie prognozy dotyczące regionu Arktyki szacują coraz to większe możliwe występowanie powyższych złóż. Stąd dla państw regionu arktycznego obserwowanie zmian zachodzących w Arktyce to jak obserwowanie wysoko oprocentowanej lokaty, która gwarantuje duży zysk w dalszej perspektywie czasu. Nic więc dziwnego, że nawet w odniesieniu do tak małej wyspy jak Hans, żadne z państw – stron sporu nie chce odpuścić. Zarówno Dania jak i Kanada twardo utrzymują swoje roszczenia co do wyspy Hans. Wy tłumaczeniem tego może być obawa, że jedno ustępstwo teraz może wywołać inne ustępstwa w przyszłości w stosunku do regionu arktycznego, a na takie poświęcenie państwa te nie są gotowe.

W środowisku eksperckim proponowane są różne sposoby zakończenia sporu. Wymienia się możliwość podziału wyspy na dwie równe części wówczas, każde z państw otrzymałoby swoją, nad którą sprawowałoby kontrolę (Byers, 2013 s. 15). Inne proponowane podejście to nadanie wyspie statusu kondominium, które byłoby wspólnie zarządzane przez oba rządy państw (*Canada, Denmark should turn Hans Island into condominium*, 2015).

Ciekawym pomysłem mającym na celu w humorystyczny sposób przedstawienie remedium na konflikt jest wspólny projekt browaru Ugly Duck z Nørre Aaby w Danii i managera Edmonton's Sherbrooke Liquor Store z Kanady. Browar z Danii we współpracy ze sklepem monopolowym w Kanadzie stworzył projekt piwa smakowego, które na swojej etykiecie ma umieszczone hasła „Hans ponad wodami” i „Rób piwo nie wojny”. Na etykiecie ponadto zostały umieszczone flagi państw oraz dwóch mężczyzn, jeden na tle duńskiej flagi polewa piwo mężczyźnie na tle flagi kanadyjskiej a pośrodku widnieje wycinek geograficznej mapy z wyspą Hans na środku (*Hans across the Water: Brewery, beer store wade into Arctic Island tiff to appeal for diplomacy over pints*).

W Internecie pojawiła się również akcja nawołująca do stania się "wirtualnym" mieszkańcem wyspy Hans. Strona internetowa hansuniversalis.org zachęca do zarejestrowania się wirtualnie jako mieszkaniec wyspy poprzez wypełnienie krótkiej ankiety i polubienie strony na Facebook'u. Głównym przesłaniem twórców jest to, żeby walczyć o utrzymanie statusu wyspy Hans jako *terra nullis*, czyli ziemi niczyjej, do której każdy będzie miał prawo. Twórcy poprzez zainteresowanie stroną w Internecie i wypełnione ankiety chcą wpłynąć na społeczność międzynarodową – głównie ONZ, aby podjęła stosowne kroki w sprawie statusu wyspy Hans (*Insula Hans Universalis*).

Podsumowując można stwierdzić, że spór terytorialny o wyspę Hans toczy się głównie pomiędzy politykami, podczas gdy obywatele zwaśnionych państw oponują za innymi, pokojowymi rozwiązaniami tej kwestii. Jak potoczy się sytuacja i czy stosunki pomiędzy państwami będą napięte czy też dojdzie do konsensusu pokaże czas i perspektywa kilku, jak nie kilkunastu lat, gdy zmiany klimatyczne będą bardziej widoczne w Arktyce.

BIBLIOGRAFIA

1. 2 countries have been fighting over an uninhabited Island by leaving each other bottles of alcohol for over 3 decades Pobrano z: <http://www.businessinsider.com/canada-and-denmark-whiskey-war-over-hans-island-2016-1?IR=T>.
2. Aalto P., Jaakkola I. (2015). *Arctic energy policy: global, international, transnational and regional levels*. W: L. C. Jensen, G. Hønneland (red.) *Handbook of the Politics of the Arctic*, Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA.
3. *Agreement relating to the delimitation of the continental shelf between Greenland and Canada (with annexes)*. Signed at Ottawa 17 December 1973. Pobrano z: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20950/volume-950-I-13550-English.pdf>.
4. Byers M. (2013). *International Law and Arctic*, United Kingdom: Cambridge University Press.
5. Byers M. (2010). *Who owns the Arctic? Understanding sovereignty disputes in the North*. Canada: Douglas & McIntyre.
6. Brunet-Jailly (2015). *Border Disputes: A global Encyclopedia*. Santa Barbara, California, Denver, Colorado: ABC-CLIO.
7. *Canada and Denmark Issue Statement on Hans Island* Pobrano z: <https://www.canada.ca/en/news/archive/2005/09/canada-denmark-issue-statement-hans-island.html>.
8. *Canadian, Danish researchers to work on disputed Hans Island* Pobrano z: <http://www.cbc.ca/news/canada/north/canadian-danish-researchers-to-work-on-disputed-hans-island-1.643889>.
9. *Canada, Denmark should turn Hans Island into a condominium*. Pobrano z: <http://www.cbc.ca/news/canada/north/canada-denmark-should-turn-hans-island-into-a-condominium-academics-1.3315640>.
10. Dick L. (2005). *Ellesmere Island* W: Nutall M. *Encyclopedia of the Arctic*, New York and London: Routledge.
11. *Ellesmere Island*. Pobrano z: <http://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/ellesmere-island/>.
12. Guo R. (2007). *Territorial Disputes and Resource Management. A Global Handbook*. New York: Nova Science Publishers, Inc.
13. *Hans across the Water: Brewery, beer store wade into Arctic Island tiff to appeal for diplomacy over pints*. Pobrane z: <http://nationalpost.com/news/canada/hans-across-the-water-brewery-beer-store-wade-into-arctic-island-tiff-to-appeal-for-diplomacy-over-pints>.
14. *Hans off! Canada and Denmark's Arctic Dispute*. Pobrano z <http://www.businessinsider.com/canada-and-denmark-whiskey-war-over-hans-island-2016-1?IR=T>.
15. *Hans off our Island!* Pobrano z: <http://cphpost.dk/history/hans-off-our-island.html>.
16. Huebert R. (2005). *The Return of the Vikings. The Canadian-Danish dispute over Hans Island- new challenges for the control of the Canadian North* W: F. Berkes (red.) *Breaking Ice. Renewable Resource and Ocena Management in the Canadian North*, Calgary: University of Calgary Press.
17. Hund A. J. (2014) *Hans Island Dispute*, Santa Barbara, California: ABC CLIO.
18. *Insula Hans Universalis*. Pobrane z: http://www.hansuniversalis.org/hans_island_claim.html.
19. Pharand D. (1984). *International Straits of the World. The Northwest Passage: Arctic Straits*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers.
20. Schönfeldt, K. (2017). *The Arctic in International Law and Policy*, Oxford and Portland, Oregon: Heart Publishing.
21. Stone D.P. (2015). *The changing Arctic Environment. The Arctic Messenger*, New York: Cambridge University Press.